

Arkhaia Anatolika
 Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi
 The Journal of Anatolian Archaeological Studies
 Volume 5 (2022)

Pednelissos'tan Geç Hellenistik Dönem Bir Mezar Steli
A Late Hellenistic Period Grave Stele from Pednelissos

Ahmet ÇELİK

 <https://orcid.org/0000-0002-7676-0079>

Geliř Tarihi: 31.01.2022 | Kabul Tarihi: 18.02.2022 | Online Yayın Tarihi: 23.02.2022

Makale Künyesi: elik, A. (2022). Pednelissos'tan Geç Hellenistik Dönem Bir Mezar Steli. *Arkhaia Anatolika*, 5, 51-73. <https://doi.org/10.32949/Arkhaia.2022.43>

Arkhaia Anatolika, Anadolu Arkeolojisi Araştırmaları Dergisi "Açık Eriřimli" (Open Access) bir dergidir. Kullanıcılar, dergide yayınlanan makalelerin tamamını tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstermek suretiyle bilimsel çalışmalarında bu makalelerden faydalanabilir. Bunun için yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almasına gerek yoktur.

Dergide yayınlanan makalelerin bilimsel ve hukuki sorumluluğu tamamen yazar(lar)ına aittir.

Arkhaia Anatolika, The Journal of Anatolian Archaeological Studies follows Open Access as a publishing model. This model provides immediate, worldwide, barrier-free access to the full text of research articles without requiring a subscription to the articles published in this journal. Published material is freely available to all interested online readers.

The scientific and legal propriety of the articles published in the journal belongs exclusively to the author(s).

Arkhaia Anatolika

ISSN: 2651-4664

arkhaiaanatolika.org
Arkhaia Anatolika 5 (2022) 51-73
DOI: 10.32949/Arkhaia.2022.43

Araştırma Makalesi / Research Article

Pednelissos'tan Geç Hellenistik Dönem Bir Mezar Steli *A Late Hellenistic Period Grave Stele from Pednelissos*

Ahmet ÇELİK*

Öz

Pednelissos antik kenti, Antalya il sınırlarında bulunur ve en azından Hellenistik Dönem başlarından itibaren yerleşim gördüğünü önermek mümkündür. Pednelissos'tan getirilen mezar stelinde sahneyi üç figür paylaşmaktadır. Karşıdan bakılınca sol tarafta köşeli bir plaster veya duvara yaslanan ve büyük oranda çıplak betimlenen Hermes, chlamys giyimlidir. Ayrıca kerykeion, talaria ve belki petasos taşımaktadır. Bu stelde Hermes, özellikle psychopompos vasfıyla bulunur. Hermes, yanındaki mezar steli sahibi erkeğe göre daha küçük betimlenerek, ölen kişinin heroslaşmasını da sağlamaktadır. Bunun yanında Hermes, mezar stellerindeki hizmetçiler gibi ayaklarını çapraz tutmakta ve ölü için yas pozu sergilemektedir. Hermes'in ölünün arkasından yas tutmasını, bir tür veda sahnesi olarak değerlendirmek mümkündür. Hermes burada, ölen şahsın ve belki yakınlarının da kurtarıcısı ve destekçisi bir görev de üstlenmiş olabilir. Hermes'in genel duruşuyla, Praksiteles'in meşhur eseri Dinlenen Satyr heykelinin model alındığı söylenebilir. Stel sahibi erkek burada heroslaşmaktadır ve kendisinde görülen tanrısal duruşun kökeni, Pheidias'ın bir Zeus heykeli olmalıdır. Steldeki aslan ise koruyuculuk özelliğinin yanında, stel sahibinin ölüme karşı zafer kazanıp ölümsüzlüğe ulaşmasını ve bu şahsın gücünü sembolize etmektedir. Pednelissos Mezar Steli, Attika tipi veya bu gelenekte üretilen çerçevesiz bir mezar stelidir. Eser, Pednelissos'ta Attika tipi mezar steli geleneğini bilen yerel veya buraya uğrayan gezgin bir usta eliyle yapılmış olabilir. Daha düşük bir ihtimal olsa da sipariş üzerine ticaretle gelmesi de mümkündür. Ayrıca Pheidias ve Praksiteles'e ait iki eserin çeşitlemesinin başarılı bir şekilde verildiği mezar stelini ünik bir eser olarak kabul etmek mümkündür. Pednelissos Mezar Steli gösterdiği özellikleriyle, Geç Hellenistik Dönem içerisine, MÖ 150-50 civarına tarihlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Pednelissos, Stel, Hermes, Zeus, Aslan, Heros, Pheidias, Praksiteles.

Abstract

The ancient city of Pednelissos is located within the borders of Antalya province and it is possible to suggest that it was inhabited at least from the beginning of the Hellenistic Period. There are three figures on the grave stele from Pednelissos. To the left, Hermes dressed in chlamys is leaning against an angular plaster or wall. Also it has kerykeion, talaria and maybe petasos. In this stele, Hermes is found especially as a psychopompos. Hermes, by being depicted smaller than the man who owns the grave stele on his right, also enables the deceased to become a hero. In addition, Hermes keeps his feet crossed like the servants on the grave steles and exhibits a mourning pose for the dead. It is possible to consider Hermes' mourning for the dead as a kind of farewell scene. Hermes may also have assumed a role as the savior and supporter of the deceased person and perhaps his relatives. It can be said that Hermes' stance was modeled Praxiteles' Leaning Satyr. The man who owns the stele becomes a hero here, and the origin of the divine stance seen in him must be a Zeus statue of Pheidias. The lion on the stele, on the other hand, symbolizes the stele owner's victory over death and attaining immortality and the power of this person, in addition to its protective feature. The Pednelissos Grave Stele is a frameless grave stele, Attic type or produced in this tradition. The stele may have been made by a local craftsman who knew the Attic-type grave stele tradition in Pednelissos, or by a traveling craftsman who stopped by here. It is also possible, though less likely, that the stele will be traded to order. In addition, it is possible to accept the grave stele as a unique work, in which the variation of the two works belonging to Pheidias and Praxiteles is given successfully. The Pednelissos Grave Stele can be dated to the Late Hellenistic Period, around 150-50 BC.

Keywords: Pednelissos, Stele, Hermes, Zeus, Lion, Hero, Phidias, Praxiteles.

* Dr. Ahmet Çelik, Antalya Müzesi Müdürlüğü, Antalya/TR. E-mail: ahmetark.celik@hotmail.com / Orcid iD: 0000-0002-7676-0079

Tanım

Antalya Müzesi Müdürlüğü koleksiyonunda bulunan 1.23.2000 envanter numaralı kireçtaşı mezar steli¹, Antalya ili, Serik ilçesi, Kozan mahallesi/köyü, Bodrumkaya mevkiindeki Pednelissos antik kentinde² bulunduktan sonra, satın alma yoluyla müzeye kazandırılmıştır (fig. 1-6).

Pednelissos Mezar Steli'nin en yüksek yeri 49,5 cm, en geniş yeri 36 cm ve en derin yeri de 21 cm'dir³. Açık renk kireçtaşı olmakla beraber stelde yer yer kararmalar da görülür. Yukarıya doğru hafif daralan yaklaşık dikdörtgen formlu stelde kırık ve noksanlıklar bulunur. Alınlık kısmı işlenmeyen, bu nedenle üst kısmı tamamen düz sonlanan eserin, cepheden üst tarafa geçiş bölümünde yatay ve hafif belirgin bir silme yer alır. Stelin alt bölümünde ise dışa taşkın kısmın üst tarafı boşaltılmış ve burası figürlerin üzerinde durduğu bir podyum haline getirilmiştir.

Karşıdan bakınca kabartma olarak verilen figürlerden soldakinin, özellikle sol elinde tuttuğu *kerykeion* (*caduceus*) nedeniyle Tanrı Hermes olduğu daha ilk bakışta anlaşılmaktadır (fig. 1-2). Baş, boynu, sağ kolu ile eli kırık ve eksik olan Hermes'in başında 'görünmezlik şapkası' yani *petasos* taşıdığı net görülememektedir, ancak başının üzerindeki hafif kavisli ters üçgenimsi iz, *petasosa* ait olabilir. Çıplak vücudunda sol göğüs, sol kol, sırtını örten ve arkada dizlerinin arkasındaki çizgi seviyesine kadar indirilen bir *chlamys* taşımaktadır. Hermes'in sağ bacağı dizinin üzerinden veya baldırın ortalarından itibaren neredeyse bütünüyle eksiktir. Ancak yine de kalan izlerden dengeleyici sağ bacağın duruşu ya da yöneldiği istikameti algılanabilmektedir. Hermes'in sol bacağı esneyen vücutta taşıyıcı konumdadır ve sol ayağın burnu tam karşıya yönelmiş vaziyette tutulmuştur. Buna ek olarak sağ ayağındaki tahribatlara rağmen 'kanatlı ayakkabı' yani *talaria* giydiğini gösteren izler, bilhassa sağ ayak bileğinin iki dış yanında zorlukla da olsa seçilebilmektedir. Yine tüm tahribata rağmen kalan izlerden Hermes'in sağ bacağının sol bacağının üzerinden geçirilip yana atıldığı, yani çapraz tutulduğu algılanabilmektedir. Ayrıca sağ kolu tahribat sonucu tamamen belirsizleşen Hermes'in yine de sağ kolu veya dirseğiyle duvar ya da köşeli bir desteğe yaslandığı da söylenebilir. Bununla beraber kırık olsa da kolun dirsek kısmının tam üst merkeze oturmasıyla dayandığı desteğin bir *herme* olmayacağını ifade etmek de mümkündür.

¹ Satın alma yoluyla müze koleksiyonuna kazandırılan 1.23.2000 envanter numaralı kireçtaşı mezar stelinin Pednelissos antik kentinden getirildiği, Antalya Müzesi Eski Müdürü merhum Metin Pehlivaner tarafından belirtilmiştir.

² Pednelissos, Antalya ili, Serik ilçesi, Kozan mahallesi/köyü, Bodrumkaya mevkiinde bulunur. Antalya il merkezinin yaklaşık 75 km kuzeydoğusunda kalan bu yerleşim, dağlık Güney Pisidia içerisinde değerlendirilmektedir. Pednelissos için önemli yapılar arasında surlar, kuleler, ana kent kapıları, agora, aşağı şehir tapınağı, agoranın yanındaki tapınak, Apollon (Sideton?) Kutsal Alanı, tapınak mezar (heroon), anıtsal çeşme yapısı, Roma hamamı, agora bazilikası, kuzey bazilika ve sarnıçlar sayılabilir. Mevcut bazı yapıların gösterdiği mimari özellikler ile yerleşim geçmişinin en azından Erken Hellenistik Dönem'e kadar uzandığı, kentin Roma Dönemi'nde giderek geliştiği, ancak Doğu Roma (Bizans) Dönemi'nde terkedilmeye başlandığı söylenebilir (Işın 1998, 111 vd.). Pednelissos için ayrıca bk. Behrwald ve Brandt 2016, 148 vd.

³ Pednelissos Mezar Steli'nin üst genişliği 28 cm, alt genişliği 34 cm'dir. Stelde sahnenin olduğu kısım, üst sınırdaki yatay kuşak hariç yaklaşık 35 cm yükseklikteyken podyum ise neredeyse 13 cm yüksekliğe sahiptir. Burada duvara/plastere yaslanmış Hermes, kırık izlerle birlikte yaklaşık 23 cm uzunlukta bir boya sahipken stelin adandığı erkek ise kırık kısımlarıyla toplam 34 cm boyundadır. Oldukça yüksek kabartma uygulanan eserde, Hermes'te 2,5-3 cm, erkekte ise 4,5-5 cm arasında değişen kabartma yüksekliği bulunur. Karşıdan bakılınca stelin sol tarafı (kısa yüzü) oldukça özenli çalışılmıştır ve podyum, destek duvarı/plasteri ile kalan üst bölüm olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Bu sol kısa yüzün üst eni 15 cm iken, kaide kısmında eni geniş yeri 21 cm'dir. Arka yüz ise cephe ve yan yüzlere kıyasla daha özensiz işlenmiş ve kabaca traşlanmıştır. Stelin sağ yan yüzü ise podyum ve diğer kısım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır ve üst bölümde eni yine 15 cm iken alt bölümde 21 cm'dir.

Figür 1: Pednelissos Mezar Steli'nin ön yüzü.

Figür 2: Hermes.

Figür 3: Stel sahibi ve yanındaki aslan.

Figür 4: Stelin sol yan yüzü.

Figür 5: Stelin arka cephesi.

Figür 6: Stelin sağ yan yüzü.

Sahnenin ortasındaki kabartma yine eril bir figüre aittir (fig. 1, 3). Tanrı Hermes'ten yaklaşık 1/3 oranı kadar daha uzun olan bu erkeğin başı, boynu, sağ omuzu kırık ve noksandır. Üzerinde *himation* bulunan figürün sol omzunun tamamı ile sol göğsünün bir bölümü hariç, göbeğinin altından yukarıya doğru gövdesi çıplaktır ve bütün tahribata rağmen göbek deliği ile göbek kasları belirgindir. *Himationun* sol omuz üzerinden aşağıya inen dikey kıvrımları bulunurken, sırttan dönüp sağ kasığa kavisli bir tomar kuşağı halinde uzanan *himation*, sol kol üzerinden geçirildikten sonra aşağıya salınmaktadır. Vücudun esneme hareketine bağlı olarak sol kasıktan yelpazevari açılan kıvrımlar, sağ bacadan bilek kemiğine doğru uzanan, verev yapıda, hafif kavislidir. Heybetli vücudunda bariz bir esneme hareketi vardır ve yanındaki Hermes'in tam aksine, burada sol ayak taşıyıcıyken sağ ayak

dengeleyicidir. Buna bağlı olarak sağ bacak dizden bükülmüş, hafif geriye ve yana açılarak ayak parmak uçlarına basar vaziyette tutulmuştur.

Karşıdan bakılınca stelin sağ köşesinde, pençelerini öne uzatarak yere uzanmış bir aslan kabartması görülür (fig. 1, 3). Aslanın yüzünde de tahribat olmasına rağmen son derece gür yeleleriyle bunun erkek bir aslan olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca aslanın sağa-sola yönelen perçemlerle yelesi belirgindir. Oldukça uysal, sakin duran aslanın başının üzerine, stel sahibi eril figürün sol kol üzerinden atılıp geçirilen *himation* kıvrımları inmektedir.

Mezar Stelleri

Mezar stelleri, mezar üzerine dik konumlandırılan dikdörtgen veya blok biçiminde uzunca taşlar olarak tanımlanabilir ve üzerlerinde resim-yazı ya da yalnızca resim veya yazı olabilir⁴. Steller üzerindeki resim ve yazılar, mezar sahibinin ölümsüzlüğünü amaçlayan öğelerdir⁵ ve bu düşüncenin MÖ 14. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığı kabul edilir⁶.

Attika tipi mezar stelleri, adını Attika Bölgesi'nden alır. Kökenlerinin Orta Hellas Geç Geometrik Dönem olduğu ya da Mısır veya Doğu dünyası olduğuna dair öneriler vardır. Erken Attik mezar steli örneklerinde alçak kabartma bulunurken, İon etkisiyle birlikte steller yüksek kabartmalı işlenmişlerdir. Yukarıya doğru daralan ve dikdörtgenler prizmasını andıran bu stellerin üst kısmında silme veya başlık ya da İon etkili çift volüt üzerinde oturan sfenksler bulunur. Daha geç Arkaik örneklerde ise tek veya çift işlenmiş palmetler görülür. Bu dönem stellerinde genelde elinde silah tutan ve sağa doğru yürüyen tek erkek figürü betimlenmiştir⁷.

Klasik Dönem mezar stelleri başlangıçta daha ince-uzun formda⁸ iken, tapınak mimarisinin belirli bir aşama kat etmesiyle birlikte, *naiskoslu* yani tapınak benzeri bir form

⁴ Karagöz 1984, 7. Erken dönemlere ait bazı mezar stellerinde resim-yazı boya ile de yapılabilmektedir (Arifzade 1996, 3).

⁵ Temür 2018, 923.

⁶ En erken mezar steli örneklerine MÖ 14. yüzyılda Asurlularda rastlanır. Bu steller dikdörtgen biçimli, düzgün işlenmiş taş bloklardır ve yazıtlarından ölen kral ya da önemli görevlilere adandıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanında ölen kişiyi betimleyen Geç Hitit mezar stelleri de bulunmaktadır (Atalay 2012, 15). Literatürde Maraş Steli, Gümü Taşı veya Mezar Anıtı olarak da tanımlanan Kahramanmaraş ve çevresinde ele geçmiş tekil veya çok figür kabartmalı Geç Hitit mezar stelleri bulunur. Gurgum yontuculuğu içerisinde MÖ 1050-700 yılları arasına önerilen ve son derece tanıdık biçimde genelde yarı profilden ayakta duran tekli-çoklu figürlerin yanı sıra arkaklı sandalyede oturan kadın ve erkek ile çocuğun yani ailenin betimlendiği ziyafet sahnelerini içeren Geç Hitit mezar steli örnekleri önemlidir. Bu mezar steli örneklerinde görülen ana-oğul/kız temasının yani bir başka ifadeyle dünyevi/insancıl tasvirin, İon yontuculuğuna yansımaları da mümkündür. Yine örneğin İon mezar kabartmalarında yaygın görülen iş taşıyan kadın betimlemesindeki ana düşüncenin Gurgum, dolayısıyla da Geç Hitit mezar kabartmalarıyla ilişkili olabilmesi de imkân dâhilindedir (Tiryaki 2010, 1 vd). Nitekim betiyi aşamalı biçimde doğala dönüştürme becerisi Hititlerde mevcuttur ve bu miras İonali yontuculara geçmiştir (Işık 2019, 177).

⁷ Arkaik Dönem Attika mezar stellerinin yükseklikleri 100 cm ile 270 cm arasında değişebilmektedir. Ayrıca ortalama genişlikleri 60 cm iken, kaide yükseklikleri 40-50 cm civarındadır. Attika mezar stellerinde genel olarak mermer tercih edilmiştir, ancak kireçtaşı örnekler de bulunur. Stellerde beyaz, mavi, kırmızı, siyah ve nadiren de yeşil renk boya da kullanılmıştır (Arifzade 1996, 6-11). Arkaik Dönem Attika mezar stelleri için ayrıca bk. Conze 1893, 3-12, lev. I-XIV; Caskey 1911, 293-301, lev. VII; Robinson 1913, 94-99; Dinsmoor 1922, 261 vd., fig. 1-11; Johansen 1951, 65 vd.; Harrison 1956, 25 vd., lev. 7-11; Richter 1961, 1 vd.; Jeffrey 1962, 115 vd.; Pfhul ve Möbius 1977, 3 vd.; Schmaltz 1983, 149 vd.; Trianti 1991, 237-240.

⁸ Klasik Dönem Attika mezar stellerinin yükseklikleri 150-200 cm, genişlikleri 100-120 cm arasında değişirken, derinlikleri de 50 cm civarındadır (Arifzade 1996, 11-19). Klasik Dönem Attika mezar stelleri için ayrıca bk. Conze 1893, 16, lev. XVI vd.; Rickert 1933, 407-411, lev. XLVI; Luce 1934, 43-44, lev. IV; Richter 1936, 301-305, fig. 1-3; Taylor 1937, 6-7; Johansen 1951, 13-52; Pedley 1965, 259-267; Pfhul ve Möbius 1977, 19-37; Thickpenny 1980, 99 vd.; Schmaltz 1983, 189 vd.; Boardman 1985, 68-78; Clairmont 1993, 4 vd.; Leader 1997, 683-699; Kosmopoulou 2001, 281 vd.; Kaltsas 2002, 144-171; Temür 2015, 817-823.

kazanmış, işlenen konular giderek zenginleşmiş ve MÖ 5-4. yüzyıllarda figür sayıları giderek artmıştır. Esasen ekonomik önlemler ve ihtişam karşıtlığı nedeniyle Kliesthenes tarafından MÖ 508 yılında Attika stellerinin yapımı yasaklanmış olduğundan, MÖ 500-450 yılları arasında stellerin üretimlerinde bir düşüş yaşandığı anlaşılmaktadır. Ancak MÖ 470 gibi Perikles'in Atinalıların yanında adalar ve İonia'dan sanatçılar getirerek yeni tapınakların yapım faaliyetlerini başlatmasının bir sonucu olarak, Klasik Dönem'in 450'li yıllarından itibaren Attika mezar steli üretiminde yeniden bir artış görülür. Bu devirde, Arkaik Dönem'in ince-uzun mezar stellerinin yerini daha kısa ve geniş formlu steller alır. Bunlar, kaideli veya kaidesiz olabildiği gibi üst bitişleri üçgen alınlıklı veya düz dam şeklindedir. Ayrıca *naiskos*lar sığ veya derin işlenmişlerdir. Klasik Dönem mezar stellerinde yüksek kabartma tekniğinde işlenen konularda büyük bir zenginlik görülmekle beraber veda konulu sahneler önemli bir yer kaplar. Veda sahnelerinde ölen erkek/kadın genelde arkalıklı bir sandalyede oturur ve yakınlarıyla el sıkışırken betimlenir. Ayrıca tek veya çoklu, ayakta duran ve heroslaşan bazı figürlerin yanı sıra sevdiği hayvanı ile oynayan gençler veya çocuklar, *klineli* ölü yemeği sahneleri (symposium) ile kişinin mesleğine atıfta bulunan gösterimler de önemlidir. Bunun yanında bu dönemin görkemli Attika mezar stellerinin üzerinde cepheden veya yarı/tam profilden verilen figürler, Klasik Dönem heykeltıraşlığında görülen ağırbaşlı/huzurlu havayı en iyi şekilde yansıtmaktadır⁹.

Hellenistik Dönem başlarında yani MÖ 317 yılında gösterişli Attika mezar steli yapımı Atina'da tekrar yasaklanmış ve bu durum stel gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte Atina dışında bu tipte mezar steli örnekleri vermeye devam etmiştir¹⁰. Bu dönem stellerin üzerinde yine veda ve *klineli* yemek sahneleri ile kadın, erkek, çocuk ve köpekli gösterimler bulunur. MÖ 300-225 civarında üretilen mezar stelleri İon üslubu etkisindedir. Geç Hellenistik Dönem Attika tipi mezar stelleri için Rodos ve Efes önemli üretim merkezleridir. Bu dönem stellerinde ayaklarını çapraz tutan hizmetçiler ile üzerinde *himation* taşıyıp heroslaşan erkek gösterimleri sıklıkla görülür¹¹.

Roma Dönemi mezar stelleri oldukça çeşitlenmiştir ve özellikle Klasik ve Hellenistik Dönem örneklerine nazaran figürlerin ve uzuvlarının daha kaba işçilikle orantısız işlendiği, elbise kıvrımlarının şematize olduğu ve yerel sanat unsurlarının da etkin olduğu görülür. Bu dönem mezar stellerinde ayakta duran veya oturan tekli ya da ikili kadın/erkek (karı-koca) figürleri ile bazen hizmetçilerin de bulunduğu çok veya tek figürlü *klineli* yemek ya da veda sahneleri gösterilmeye devam etmiştir. Ayrıca üzerinde büst taşıyan veya meslek bildiren mezar steli örnekleri de görülür. Üçgen alınlıklı, kemerli veya kemersiz, dikey ya da yatay formlardaki bu mezar stellerinde yazıt, bitkisel bezeme, rozet, kalkan, çelenk ve palmet gibi çeşitli motifler de bulunabilmektedir¹².

⁹ Arifzade 1996, 11-19.

¹⁰ Hellenistik Dönem mezar stellerinin boyları genelde 130-50 cm arasında değişir (Arifzade 1996, 20-21).

¹¹ Hellenistik Dönem mezar steli örnekleri için bk. Havelock 1964, 43 vd.; Fıratlı 1965, 263 vd.; Horn 1972, 127 vd.; Pfhul ve Möbius 1977, 41 vd.; Pfhul ve Möbius 1979, 345, 353, taf. 211, 215, fig. 1455, 1486; Yaylalı 1979, 1 vd.; Atalay ve Voutiras 1979, 58 vd.; Schmaltz 1983, 223 vd.; Atalay 1988, 11 vd.; Cremer 1991, 121 vd.; Schmidt 1991, 4 vd.; Cremer 1992, 120-130; Zanker 1993, 212-230; Arifzade 1996, 20 vd.; Şahin 1996, 21 vd.; Şahin 1997a, 179 vd.; Şahin 1997b, 199-205; Saraçoğlu 2004, 151-161; Bağdatlı-Çam 2010, 183-185, 196, fig. 1-4; Aydaş 2012, 114-115, 117; Bağdatlı-Çam 2012, 165-182; Petrova 2013, 325-330; Atalay 2012, dn. 263; Atalay 2014, 189 vd.; Karlsson 2014, 1 vd.; Aytekin 2017, 152-157, 198-215; Selçuk 2016, 267-296; Temür 2018, 933-935; Çetingöz 2019, 11-17; Arınç 2020, 218-262, 270-314, 317-333, 336-346 vd.; Özkan 2020, 247 vd.

¹² Roma Dönemi mezar steli örnekleri için bk. Pfhul ve Möbius 1979, 280 vd.; Cremer 1991, 129 vd.; Cremer 1992, 131-180; Saraçoğlu 1997, 18 vd.; von Moock 1998, 89 vd.; Bozoğlu 2010, 15 vd.; Tüner-Önen ve Arslan 2010, 307 vd.; Aydaş 2012, 116, 118; Koçyiğit 2014, 1-12; Özcan 2014, 143-153; Kara 2015, 441 vd.; Aytekin 2017, 158-197, 216-219; Bağlıbel 2018, 104 vd.; Baldıran ve Pehlivan 2019, 137-147; Çetingöz 2019, 18-64; Küçükcan 2019, 17 vd.; Özkadif 2019, 1 vd.; Arınç 2020, 262-270, 314-317, 333-336 vd.; Erdinç 2020, 41 vd.; Özkan 2020, 254 vd.

Stilistik Karşılaştırma

Hermes

Eski Yunan panteonunun oldukça renkli bir üyesi olan Hermes (Merkür), bilhassa haberci yönüyle tanınmaktadır. Ancak bu tanrı, tüccar, zanaatkâr, hırsız ve çobanların da koruyucusudur. Muhafaza edici ve koruyucu gücü bulunan Hermes, *khitonik* bir tanrı olarak canlılar ve ölümler dünyası arasında adeta köprü konumundadır ve ölümlerin ruhlarını taşıma görevi doğrultusunda *khitonios* ve *psychopompos* gibi lakapları (*epitetleri*) bulunur¹³.

Genellikle sol eli/kolu ile taşıdığı asası *kerykeion* (*caduceus*), kanatsız, iki veya üç kanatlı şapkası *petasos*, yine çoğunlukla sağ elinde taşıdığı para kesesi *marsupium* ve kanatlı ayakkabıları ya da sandaletleri olan *talaria*, Hermes'in en mühim belirteçleri arasında sayılabilir¹⁴.

Pednelissos Mezar Steli üzerindeki Tanrı Hermes'in özellikle baş-boyun, sağ omuz-kol ile bacaklarındaki bütün tahribata rağmen elindeki *kerykeion* net biçimde seçilebilmektedir. Yine ayağında *talaria* bulunduğu anlaşılmaktadır. Değindiği üzere, var olan izlerden başında *petasos* taşıdığı da söylenebilir. Ayrıca büyük oranda çıplak vücudunda *chlamys* taşımaktadır. Thesselia kökenli olduğu önerilen ve Antik Çağ'da yolcular, askerler ile avcılar tarafından da tercih edilen *chlamys* (*khlamys*) yine onun önemli atribütlerinden olduğu için Hermes tasvirlerinde sıklıkla görülmektedir. *Chlamys*in varlığı, onun çobanların da tanrısı olduğuna işaret etmektedir¹⁵.

Hermes (Merkür) heykel veya heykelciklerinde, tanrının çıplak vücudunun genelde sol yanını az veya çok miktarda örten *chlamys*li örnekler çoğunlukla Roma Dönemi'nde görülür¹⁶. Ancak Antik Çağ'ın başlarından itibaren Hermes zaten *chlamys* ile de gösterilmiştir¹⁷. Bunun yanında Roma Dönemi *chlamys*li Hermes heykelleri veya heykelciklerinin de kökeninde özellikle Klasik Dönem heykeltıraşlığının bulunduğu söylenebilir. Örneğin Roma Dönemi'nin sol omuzunda *chlamys* taşıyan önemli bir eseri Thalwil Merkürü (Thalwil Hermes) heykelciğidir. Bu eserin kökeni, Klasik Dönem Heykeltıraşlığı Yüksek Safha'nın büyük heykeltıraşlarından Myron'a bağlanmaktadır¹⁸. Yine

¹³ De Waele 1927, 29-75; Erhat 1996, 140-141; Grimal 1997, 285-287; Bonnefoy 2000, 401-406; Versnel 2011, 316-377; Radulović et al. 2015, 48-52.

¹⁴ Grimal 1997, 285-287; Erhat 1996, 140-141; Can 2016, 99-100. *Kerykeion* veya *caduceus* sihirli bir asadır ve uyku getirici/uykudan uyandırıcı özelliğe sahiptir (Roman ve Roman 2010, 220). Bunun yanında *kerykeion*, Hermes'in çoban tanrısı olduğunu ve çobanların/sürülerin koruyucusu vasfını simgeler (Uygun 2016, 222). Hermes'in başlığı olan *petasos*, görünmezlik sağlamaktadır (Erhat 2016, 120; Vernant 2009, 178). Hermes'in para kesesi *marsupium*, onun hırsızların koruyucusu vasfını simgeliyor olabilir (Kızgut 2005, 59). Hermes'in kanatlı sandaletlerini yani *talaria* giyenler son hızla uçar ve uzun mesafeleri zorluk çekmeden hızlıca geçerler (Vernant 2009, 177). Hermes'in kişilik, vasıf, belirteç ve sanatta yansımalarına ilişkin daha ayrıntılı bir literatür ile bu tanrının kökeni ve gelişimine ilişkin öneriler için ayrıca bk. Çelik 2020, 93-94; Çelik 2021, 49 vd.

¹⁵ Uygun 2016, 222.

¹⁶ Roma Dönemi *chlamys* giyimli veya *chlamys* taşıyan Merkür (Hermes) heykel/heykelcik örnekleri için bk. Walde-Psenner 1976, 180-182, çiz. 15-16; Kaufmann-Heinimann 1983, 7, fig. 3, 14, fig. 7, 26-27; Herrmann 1990, 87, 89, fig. 22; Stupperich 1991, 180, fig. 11a, c; Ritter 1994, 351, fig. 38-40; Santrot et al. 1996, 263, fig. 11; Kaufmann-Heinimann 1998, 24, fig. 4.1-4; i Gil 2008, 429, fig. 1-2, 4; Gavrilović 2010, 69-80, fig. 3 vd.; Veseli 2015, 295; Conventi 2016, 244, fig. 1; Lafli 2017, 122-123, lev. 15, fig. 7a-b. Merkür-Thoth (Hermes-Thoth) tipolojisi içerisinde değerlendirilen *chlamys*li Merkür (Hermes) heykelcikleri için bk. Chiriac ve Nutu 2009, 273-278, fig. 1, 3; Çetin 2015, 18, 30, fig. 5; Barbu ve Gonciar 2019, 80-85, fig. 1a-f. *Chlamys*li Merkür terracotta figürin örnekleri için bk. Perçin 2019, 53-57, kat. 1-2.

¹⁷ LIMC V, 1-2, 306 vd., fig. 188 vd. Mezar ikonografisi bağlamında Klasik Dönem *lekythos*lar üzerinde *chlamys*li Hermes örnekleri için bk. Chalklen 2019, 148, fig. 4, 151, fig. 10, 152-153, fig. 11-13, 154, fig. 15-16. Ayrıca MÖ 410-390 tarihli çift yüzü işlenmiş mermer adak steli üzerinde atları çeken çıplak Hermes'in üzerinde *chlamys* görülmektedir (Buitron-Oliver 1993, 134-136).

¹⁸ Myron, Klasik Dönem heykeltıraşlığına hareket kazandıran bir ustadır, hareket ve gerginlik içerisindeki

chlamys taşıyan Roma Dönemi'nin bir başka mühim eseri olan Hermes Ingenui heykelinin orijinali, yaklaşık aynı dönemlerde eser veren Polykleitos'a atfedilmektedir¹⁹. Bunun dışında Roma Dönemi kopyası ile tanınan Hermes Ludovisi, yine sol omuzunda *chlamys*le tasvir edilmiştir ve kökeni Pheidias'a atfedilmektedir²⁰. Bu bağlamda kaynaklık eden bu tip eserlerin ortaya çıkmasından sonra Klasik, Hellenistik ve Roma Dönemi'ni kapsayan bir süreçte, örneğin Pednelissos Mezar Steli üzerindeki gibi çeşitli yorumlamalarla *chlamys*li Hermes tasvirlerinin veya çeşitlemelerinin olması gayet doğaldır.

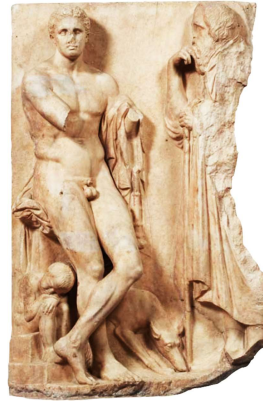
Pednelissos Mezar Steli'nde Tanrı Hermes, tüm tahribata rağmen büyük olasılıkla köşeli bir plastere/duvara sağ koluyla dayanmaktadır. Ancak bu plaster, stel üzerinde şematize edilen veya sembolik bir duvarın bitiş kısmında bulunmaktadır. Tanrı Hermes'in yer altı dünyasıyla bağlantılı *khitonios* ve ruhları taşıma görevine bağlı *psychopompos* asal işleviyle bu mezar steli üzerinde olması beklenir. Nitekim Hermes, ölenlerin ruhlarını Hades'e götüren *psychopompos* olarak, ölen kişileri temsil eden figürleri ya bileklerinden ya da ellerinden tutarken gösterilmekte ve onlara refakat etmektedir²¹.

Figür 7:
Hermes.

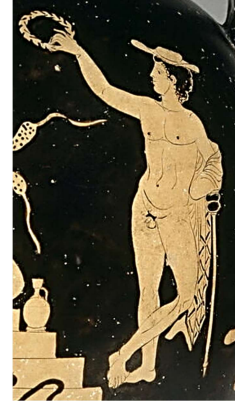
Figür 8: Dinlenen
Satyr

Figür 9: Ilissos Steli.

Figür 10a: Hermes'in
betimlendiği bir pelike.

Figür 10b: Pelike
üzerindeki Hermes
(detay).

Pednelissos örneğinde Hermes, mezar stelinin adandığı diğer figüre göre oldukça küçük gösterilmiştir (fig. 1). Ayrıca Hermes'in üst gövdesi yaklaşık 45 derecelik bir eğimle sağına yaslanmış, kasık hattından itibaren bacaklar ise zemine daha dik konumlandırılıp, çapraz tutularak vücut genelinde belirgin bir esneme hareketi oluşturulmuştur. Aralarında

figürün dış görünüşü ile iki değişik hareket arasındaki anı yakalayıp yansıtmak üzerine yoğunlaşmıştır. Sanatkârın daha geniş bir zaman aralığında çalıştığı düşünülmeyle birlikte MÖ 460-440 civarı en verimli dönemi olarak görülür (Boysal 1967, 31-33). Thalwil Merkürü'nün Myron'a ait bir Hermes heykelinin kopyası olduğu önerilmektedir (Kızgüt 2005, 83). Thalwil Merkürü'ne ilişkin ayrıca bk. Schuchhardt 1960, 163-175; Schuchhardt 1962, 33-38; Linfert 1964, 1097 vd.; Dörig 1983, 25 vd.; Menzel 1985, 158.

¹⁹ Çıplak vücutlu ve sol omuzunda *chlamys* taşıyan Roma Dönemi Hermes Ingenui heykelinin asıl kökeninin Polykleitos'un Hermes Andros Farnese heykeli olduğu da önerilmektedir. Hermes Ingenui tipinin Roma Dönemi bir başka önemli temsilcisi Louvre Müzesi'nde bulunan ve Antoninuslar Dönemi'ne (MS 138-192) tarihlenen Hermes Richelieu heykeli gösterilmektedir (Perçin 2019, 26-27). Hermes Ingenui'nin Polykleitos kökenli olduğuna ilişkin ayrıca bk. Maderna-Lauter 1990, 352. Polykleitos MÖ 460-420 civarında yoğun faaliyet göstermiştir. Yeni bir ölçü sistemi oluşturan bu büyük sanatkâr, bunu *kanon* adlı kitabında açıklamış ve bu ölçü sistemini göstermek üzere ismi de *kanon* olan bir heykel yapmıştır. Polykleitos'ta *kanonun* amacı, ideal insanı doğal ölçüsüyle verebilmektir (Boysal 1967, 31, 45). Polykleitos için ayrıca bk. Furtwängler 1893, 411-509; Pollitt 1995, 19 vd.; Robertson 1991, 109-115; Başaran ve Kasapoğlu 2018, 2838-2842.

²⁰ Bir başka *chlamys* taşıyan önemli heykel Hermes Ludovisi'dir. İsmi Ludovisi koleksiyonundan alan bu eser, elde orijinal heykel olmamasına rağmen stilistik detayları nedeniyle Pheidias'ın MÖ 440 civarında yaptığı Hermes heykelinin Roma Dönemi kopyası olarak kabul edilmektedir (Bol 2004, 136).

²¹ Ayrıca Hermes Psychopompos gösteriminin iki güzel örneği, Erken Klasik Dönem tarihli 'Hermes-Eurydike ve Orpheus' kabartması ile 'Myrrhine' mermer *lektyhosudur* (Doksanaltı ve Özgan 2008, 213).

bariz farklar olsa da özellikle yaslanma ve esneme pozuyla Hermes'in, Geç Klasik Dönem kökenli meşhur bir eser olan Dinlenen veya Yaslanan Satyr heykeline atıfta bulunduğu söylenebilir (fig. 7-8). Bununla beraber Dinlenen Satyr heykelinin orijinali heykeltraş Praksiteles'e atfedilmektedir²². Ağaç gövdesine dayanarak dinlenen Satyr, şekil ya da duruş itibarıyla Praksiteles'in diğer eserleri Apollon Sauroktonos ve Hermes heykellerine benzemektedir. Ayrıca dikkat ve hareketiyle dinlenme pozuna tam konsantre olduğu görülen Dinlenen Satyr heykeli MÖ 370-360 civarına önerilmiştir²³. Buna karşın söz konusu eserin orijinali yine Praksiteles'e atfedilerek, heykelin MÖ 4. yüzyıl ortaları sonrasında (MÖ 350-330) yapılmış olabileceği de belirtilmektedir²⁴.

Mezar stelleri üzerinde bu tip duruşun önemli bir temsilcisi olan ve Geç Klasik - Erken Hellenistik Dönem sanat özellikleri gösteren Ilissos Steli MÖ 350/340-330/320 civarına tarihlenmektedir²⁵ (fig. 9). Karşıdan bakılınca steldeki sahnenin sol tarafında kalan çıplak genç erkek, neredeyse oturur gibi sağdan bir desteğe dayanmakta ve sol ayağını sağ ayağının üzerinden geçirerek çapraz tutmaktadır. Bunun dışında Erken Hellenistik Dönem heykeltraşlığı içerisinde bazı satyr heykellerinde de yine bu çapraz ayak pozunun sürdüğü anlaşılmaktadır²⁶.

Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem'de heykeltraşlığın yanında MÖ 350 tarihli bir *pelikenin* üzerindeki sahnede Elektra ve Orestes, Agamemnon'un mezarının başında bulunmaktadır ve özellikle kendisine *phiale* ile sunu yapan Orestes'in kurtarıcı ve destekçisi olması yönündeki yardım çağrısına olumlu cevap vericesine Hermes, sahnenin diğer tarafında Agamemnon'un mezarına çelenk sunar pozda gösterilmiştir²⁷ (fig. 10a-b). Bu sahnede çıplak vaziyette sol kolunda *chlamys* taşıyıp, dikey tuttuğu *kerykeion*una dayanan ve ayaklarını çapraz biçimde tutan Hermes, Pednelissos Mezar Steli üzerindeki Hermes tasvirinin bir başka öncüsü sayılabilir.

Mezar stellerinde çapraz vaziyetteki sol ayağın parmak uçlarıyla zemine basması pozunu esasen tipik hizmetçi duruşu olarak tanımlanmaktadır. Öncelikle Attika mezar stellerinde görülen bu hizmetçi duruşu Geç Hellenistik Dönem'de sevilerek ve sıklıkla tercih

²² Geç Klasik Dönem heykeltraşlığının büyük ismi Praksiteles'in MÖ 395 civarında doğduğu ve 330/320 civarında öldüğü düşünülmektedir. Praksiteles, ünlü heykeltraş Kephisodotos'un oğlu olabilir ve bu aileden Praksiteles sonrası da büyük heykeltraşlar çıkmıştır. Sanatkârın etkinlik sergilediği yıllar MÖ 370-330/320 civarı olabilir. Praksiteles heykeltraşlığının öznesini tanrısal veya mitolojik karakterler oluşturmaktadır. Yüksek sanat kalitesi bulunan heykellerindeki yumuşaklık, genel durgunluk hali ve tanrısal figürlerin genç gösterilişi gibi özellikler büyük kabul gördüğünden, sanatkârın Erken Hellenistik Dönem heykel sanatına çok büyük bir etki veya katkı sağladığı muhakkaktır (Çelik 2019, 5-6). Bunun yanı sıra Praksiteles'in etkin olduğu yıllar, aile efradı, eserleri ile eserlerini verdiği yerlere ilişkin bk. Waldstein 1885, 376; Richter 1929, 194-202; Bieber 1967, 15-16; Boysal 1967, 75; Pollitt 1990, 83, dn. 1; Stewart 1990, 277-281, fig. 492-510; Ajootian 1996, 94; Uğurlu 2002a, 377; Corso 2007, 9 vd.; Ajootian 2007, 13 vd.

²³ Boysal 1967, 77-78, fig. 92.

²⁴ Smith 1991, 141, fig. 148.

²⁵ Side Müzesi MS-6 Mezar Steli'ndeki gibi erkek çocuk figürünün başını sağ koluna yaslamış olması yas veya matem duruşu olarak tanımlanmıştır. Bu pozun birebir benzeri tespit edilememekle beraber yas tutan çocuğa örnek olarak MÖ 340/330 civarına tarihlenen ve Atina Ulusal Müzesi'nde korunan Ilissos Steli gösterilmektedir. Ilissos Steli'nde basamak üzerine oturan çocuk tamamen kapanmış ve uzun uzun ağlamaktadır (Atalay 2012, 94). Ayrıca bk. Adam 1966, 121, lev. 67-68; Rühfel 1984, 142, fig. 58; Kaltsas 2002, 193, no. 382; Margariti 2019, 68.

²⁶ Çapraz ayak duruşuna örnek olarak, orijinali MÖ 300 civarına önerilen Silenos ve Bebek Dionysos ile Satyr Borghese (Marsyas?) heykelleri gösterilebilir (Smith 1991, 142, fig. 149-150).

²⁷ Bu makalede fig. 10a-b ile gösterilen *pelike* üzerindeki sahne yorumuna göre Orestes "Ey ölümün efendisi Hermes, atalarımın güçlerini elinde tutan, kurtarıcı ve destekçim ol!" biçiminde Tanrı Hermes'e seslenmektedir ve Orestes, Hermes'in yardımını talep ederken elinde bir *phiale* ile adeta bir adak sunma eylemi içerisinde. *Pelikenin* ressamı ise sanki Orestes'in kurtarıcısı ve destekçisi olma yönündeki yazarısına olumlu cevap verdiğini göstermek istercesine Hermes'i, Agamemnon'un mezarına çelenk sunar pozda göstermiştir (Stansbury-O'donnell 2015, 224-225, fig. 9.11).

edilmiştir²⁸. Pednelissos Mezar Steli üzerindeki Hermes, ölümün efendisi yani *khitonios* ve *psychopompos* vasıflı bir tanrı olmasına rağmen mezar stellerindeki hizmetçiler gibi ayaklarını çapraz tutmakta ve ölen kişinin (stel sahibinin) yanında küçük kalmakta, bu yetmezmiş gibi ölü için bir de yas tutmaktadır. Sanatkârın son derece ilginç yaklaşımıyla Hermes'in bir hizmetçi gibi gösterilmesinin tanrıyı küçültmek/aşağı göstermekten öte öleni yüceltmek amacını taşıdığını belirtmek mümkündür. Yani vefat eden zat, çok iyi ve itibarlı bir şahsiyet olduğundan *psychopompos* Hermes bile sanki bir hizmetçi gibi onun arkasından yas tutup üzülmemektedir ve bu matem pozuyla bir nevi veda sahnesi sergilenmektedir²⁹. Ayrıca Tanrı Hermes dahi yanında küçük kaldığına göre bu şahsın ölümsüzlüğe ulaşmış heroslaştığı imajı veya mesajının verilmek istendiği de ifade edilebilir. Yine söz konusu *pelike* üzerindeki sahnedeki hareketle, ölümün efendisi Hermes'in ölen şahsın ve belki yakınlarının da kurtarıcı ve destekçisi olduğu da anlatılmak istenmiştir.

Erkek Figürü (Mezar Stelinin Sahibi)

Yukarıda kısaca değinildiği üzere Pednelissos Mezar Steli üzerinde başı, boynu, sağ omzu ve kolunun üst yarısı kırık ve noksan erkek figürü, Tanrı Hermes'ten yaklaşık 1/3 oranında uzundur, daha azametlidir ve buna uyan oldukça kuvvetli bir esneme hareketi sergilemektedir. Ayrıca yanındaki tanrıdan farklı olarak, mezar steli sahibi bu erkeğin sol bacağı taşıyıcıyken sağdaki ise dengeleyicidir. Bu nedenle sağ bacak dizden bükülmüş, bir miktar geriye çekilip yana açılmış ve ayak parmak uçlarına basar biçimde tutulmuştur. Buna ek olarak sağ ayağını dikey geçen bir kısım ile sandalet giydiği anlaşılmaktadır. Yine bu kişinin göbeğinin altından yukarıya doğru sağ omuzu ile sağ göğsü çıplaktır, vücudunun geriye kalan kısmı ise *himation* ile örtülüdür. Oldukça yıpranmasına rağmen çıplak kısımda kalan göbek deliği ve kasları halen belirgin durumdadır. Stel sahibi bu erkekte *himation*, sol omuz üzerinden aşağıya, sol kola doğru dikey kıvrımlarla inmektedir. Ayrıca *himation*, sırttan verev döndürülüp sağ kasık hattını geçtikten sonra göbek üzerinde kavisli bir tomar kuşağı biçiminde uzanmaktadır ve sol kol üzerinden geçirildikten sonra bu tomar kuşağının uzantısı, yanındaki aslanın başının üzerine bırakılmaktadır. Erkeğin güçlü esneme hareketinin bir sonucu olarak sol kasık civarından yelpaze gibi hafif kavisli açılan kıvrımlar, sağ bacakta baldır, diz ve bilek kemiğine doğru uzanmaktadır. Buna ek olarak bacaklar arasında uzun-geniş sırtlı vaziyette devam eden kıvrımlar, sağ baldır, diz, bacak ve bilek kenarında keskinleşir, üstten hafif içi boş ve belirgin kavisli bir yapıya kavuşur. Genel görünümü ve hareketiyle bu erkek figüründe tanrısal bir öykünmeden yani bir heroslaşmadan söz etmek mümkündür (fig. 11).

Pednelissos Mezar Steli üzerindeki vefat eden erkeğin heybetli genel görünümü tanrısaldir ve bu gösterimin büyük heykeltıraşlıkta ilk izlerinin, MÖ 460 civarına tarihlenen Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlığı merkezindeki Zeus yontusunda olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerekir³⁰ (fig. 12). Ancak burada Zeus'un üzerindeki *himation*, vücudun sol

²⁸ Atalay 2012, 44, dn. 263; Ayrıca bk. Pfhul ve Möbius 1977, 80 vd., lev. 26 vd. Geç Hellenistik Dönem'de çocuk ve hizmetçi figürleri hemen hemen her mezar stelinde sevilerek işlenmiş ve bilhassa hizmetçiler küçük tutularak ana figürle bir kontrast yapması amaçlanmıştır (Atalay 1990, 291).

²⁹ Nitekim üzerinde Hermes bulunan steller vedalaşma içeriyor olabilir (Sonkaya 2019, 34, dn. 153).

³⁰ Olympia Zeus Tapınağı'nın alınlık heykelleri Paros mermerinden yapılmıştır ve MÖ 460 civarına tarihlenmektedir. Bu muhteşem tapınağın alınlık ustaları, Pausanias'ın anlatımına göre Paionios ve Alkamenes'tir, ancak stilistik incelemelerle bu kesinleşmiş değildir. Nitekim doğu ve batı alınlıktaki heykeltıraşlık eserleri arasında usta farkını belgeleyecek ayrımlar bulunmadığı gibi zaman açısından da bariz bir fark görünmemektedir. Yani iki alınlığın tek baş usta tarafından tasarlanıp onun denetiminde, istediği tarz ve biçimde ortaya konması daha makul ve olası görünmektedir. Bunun yanı sıra Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlıkta Oinomaos ile Pelops arasındaki yarış öncesi durum sahnelenmiştir. Derin bir sessizlik, heyecan ve konsantrasyon içerisindeki bu muazzam sahnenin tam merkezinde en büyük ve belirgin bir figür olarak Tanrı Zeus görülmektedir (Boysal 1967, 22-25; Younger ve Rehak 2009, 41 vd.).

tarafını daha açık bırakmakta, vücut daha az esnemekte ve elbette Arkaik Dönem'in etkisini üzerinde muhafaza eden Erken Klasik Dönem ciddi stil modasına uygun olarak, hem vücut hem de *himation* kıvrımları katı ve durağan bir yapıda bulunmaktadır. Bununla beraber Pednelissos Mezar Steli üzerindeki erkek tipi, genel olarak "Dresden Zeusu" olarak bilinen heykelin varyasyonu niteliğinde değerlendirilmektedir, dolayısıyla ana çıkış noktasının Pheidias (Phidias) olduğu önerilebilir³¹ (fig. 13).

Kıvırcık saç ve sakallı, güçlü/kaslı vücutlu, üzerinde *himation* bulunan ve sağ omuz, sağ kol, sağ göğsü tamamen, karnı ise kısmen açıkta olan Dresden Zeusu tipinde, sol ayak taşıyıcı iken sağ bacak hafifçe yana açılarak sağ ayak ileri atılmıştır (fig. 13). Pheidias'a atfedilen ve literatürde Dresden Zeusu olarak bilinen eser, replikleriyle tanınmaktadır ve ayrıca bu eser, Hades veya Asklepios olarak da önerilmiştir³². Bunun yanı sıra Pheidias'ın yaptığı eser, Poseidon ve Serapis gibi tanrılar için de model olabilir³³. Nitekim MÖ 4. yüzyılın ilk yarısından itibaren bu tipte Asklepios heykelleri yaygındır ve Zeus ile genel görünüm açısından benzer olduklarından özellikle atribütler, kimliğin belirlenmesi hususunda yardımcı olmaktadır³⁴. Bu tip, popüleritesini koruduğundan bilhassa Hellenistik Dönem bazı Zeus ve Poseidon gibi tanrıların yanı sıra erkek bireyler için de tercih edilmiştir³⁵ (fig. 14-16). Pheidias ekolündeki bu tip yine çok sevildiğinden, sağ veya sol ayak üzerine esneyen pozda, Geç Klasik ve özellikle Geç Hellenistik Dönem bazı Attika tipi mezar stellerinde sıklıkla tercih edilmişlerdir³⁶ (fig. 17-18).

³¹ Nitekim Dresden Zeusu olarak adlandırılan heykel, MÖ 460 tarihli Olympia Zeus Tapınağı doğu alınlık merkezindeki figür yani Zeus'un, esasen MÖ 5. yüzyıl sonlarındaki bir tekrardır (Ridgway 1990, 149). Ayrıca Charmides'in oğlu, Hageladas ile Hegias'ın öğrencisi Pheidias, Klasik Dönem Yüksek Safha'nın en büyük heykeltıraşlarındandır. Athena Lemnia, Athena Promachos, Athena Medici, Amazon, Anadumenos, Kassel Apollonu ve Anakreon gibi meşhur eserlerin Pheidias tarafından yapıldığı önerilmektedir. Bronz heykeller de yaptığı bilinen Pheidias'a asıl ününü, altın-fildişi-mermer karışımı (*chryselephantine* veya *kriselefantin*), kolossal Olympia Zeus ve Athena Parthenos kült heykelleri getirmiştir. Pheidias sanat stilinde hareketler normal ölçülü ve ifadeler canlıdır. Derinlik içerisinde verilen figürler iş, hareket ve yüz ifadesi bakımından uyumludur. Pheidias'ın eserlerinde Klasik Dönem Yüksek Safhası'nın idealizmiyle birlikte figürler doğal veya rahat bir duruş sergilemektedir. Özellikle sanatının son dönemlerinde eskisine nazaran kumaş daha bir incelmış, kıvrımlar küçülüp çoğalmış, tatlı karışıklıklar ve toplanmalar ile elbiselere ayrı bir hareket kazandırılmış ve elbise altından vücut iyice belirginleşmeye başlamıştır. Athena Parthenos heykeline ait kıymetli malzemeyi almakla suçlanması üzerine bu büyük sanatkarın önce hapse atıldığı ve MÖ 432 yılından sonra da öldüğü önerilmektedir (Boysal 1967, 33-45). Pheidias MÖ 490 civarında Atina'da doğmuştur. MÖ 461'de Perikle başa geçince, otuz yılı aşkın bir süre devam edecek yani ölüm tarihi olan 429 yılına kadar sürecek imar faaliyetlerini başlatmış, Perslerin yıkımına uğrayan Atina'nın yeniden tanziminde devrinin ünlü heykeltıraşı Pheidias'ı da görevlendirmiştir. Klasik Dönem Yüksek Safha heykeltıraşlığının bu büyük dehası eserlerinde dramatik etki yaratmada ustadır. Pheidias, Athena Parthenos kült yontusundan önce Pellene'de Tanrıça Athena için *chryselephantine* bir heykel yapmış, ayrıca Perslerin yenilgisini kutlayan birkaç eserde daha diğer sanatkarlar ile ortak çalıştığı, dolayısıyla MÖ 5. yüzyıl ortalarından önce de Pheidias'ın tanınmış biri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak en görkemli eserlerini MÖ 5. yüzyıl ortalarından itibaren vermiştir. Riace bronzları ile Aphrodite Ourania ve Hermes Pronaos gibi heykeller de sanatçıya atfedilmektedir (Uğurlu 2002b, 149-160). Pheidias için ayrıca bk. Boardman 1985, 203-204.

³² Boardman 1985, 231, fig. 238; Dresden Zeusu için ayrıca bk. Bieber 1957, 77; Davison 2009, 555 vd.

³³ Dresden Zeusu için de köken oluşturan ve Pheidias'a atfedilen eser, Zeus dışında Asklepios, Poseidon ve Serapis tanrı tipine de model oluşturmuştur (Küilerich 2007, 137).

³⁴ Bieber 1957, 70 vd. Asklepios veya onunla bağlantılı olabilecek benzer giyim/duruş sahibi eserler için bk. Meyer 2001, 26, fig. 8.

³⁵ MÖ 200-150 yılları arasında tarihlendirilen Pergamon'da bulunan Zeus heykelinde görünümü asıl kanonize eden Pheidias'tır, naturalist ve barok yapıyı bir arada sunan başsız bu heykel, Pheidias heykeltıraşlığının güzel bir yansımasıdır. Ayrıca MÖ 2. yüzyıla tarihlenen Melos Poseidonu, bu tipin iyi bir varyasyonu sayılabilir (Smith 1991, 64, 250).

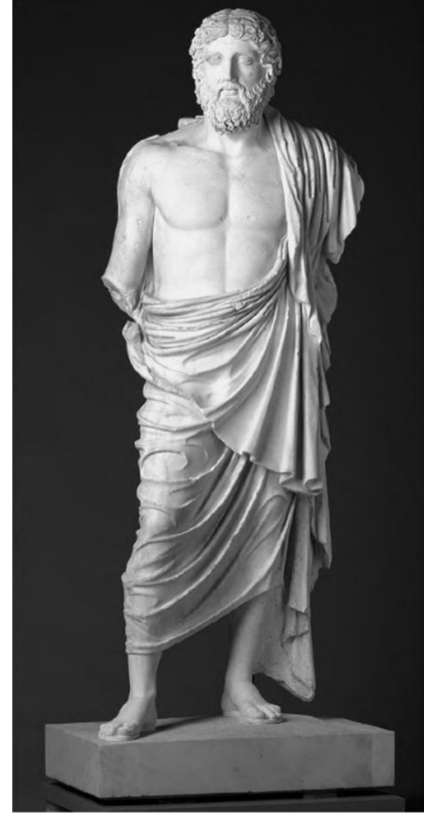
³⁶ Viyana'da bulunan bir mezar steli üzerinde MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen geometrik kompozit elemanlarla dikkatli çalışma ve hareketli duruş örneği görülür. Bk. Pfhul ve Möbius 1977, lev. 26, 108; Pfhul ve Möbius 1979, 345, lev. 211, fig. 1455; Laflı ve Meischner 2008, 148, fig. 4; Bağdatlı-Çam 2010, 183-185, 196, fig. 1-4.

Figür 11: Pednelissos Mezar Steli'nin sahibi.

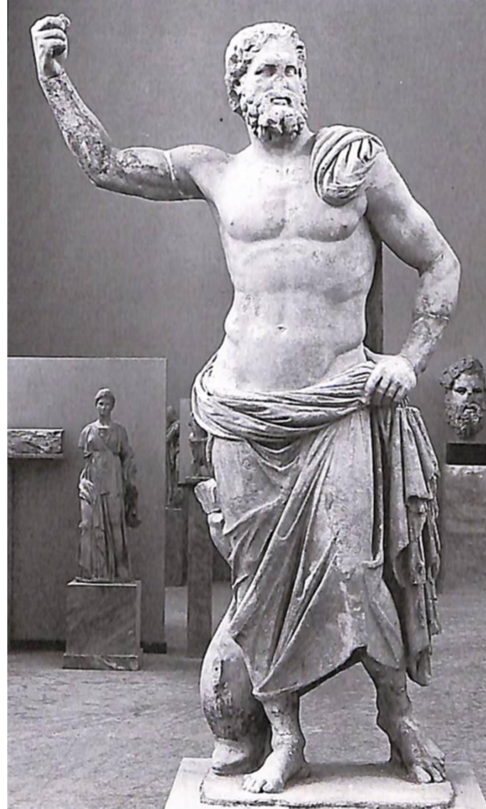
Figür 12: Olympia Zeus Tapınağı'ndan Zeus heykeli.

Figür 13: Dresden Zeusu.

Figür 14: Pergamon'da bulunan Zeus heykeli.

Figür 15: Melos Poseidonu.

Figür 16: Kos'ta bulunan erkek heykeli.

Pednelissos Mezar Steli üzerindeki erkek, Hermes'in yanında bile Zeus, Poseidon veya Asklepios gibi heybetli bir görünümündedir ve bu gösterim öldükten sonra tanrısallaştığının açık bir ifadesidir³⁷. Öyle yüksek bir mertebede bulunmaktadır ki Tanrı Hermes bile yanında küçük kalmıştır. Ruhlar taşıyıcısı yani *psychopompos* olarak stel üzerinde gösterilmesi beklenen Hermes, bu görevi ile de yetinmemiş ve bu büyük insan için, Attika mezar stel devamcısı örneklerdeki adeta hizmetçi çocuklar gibi sağ koluna yaslanıp bir de arkasından yas tutmakta ve bir tür veda pozunu sergilemektedir.

Figür 17: Erythrai'de bulunan mezar steli.

Figür 18: Antakya'da bulunan mezar steli.

Figür 19: Manisa Müzesi'nden çerçevesiz mezar steli.

Aslan

Stelin adandığı heroslaşan erkeğin sol yanında usulca uzanan aslan, öncelikle koruyucu vasfıyla bu stelde gösterilmiş olmalıdır (fig. 1, 3). Arkaik Dönem Attika tipi mezar steli örneklerinde dahi görülen ve Orientalizan bir motif olan sfenks, ölünün koruyucusudur ve aslan, zamanla sfenksin yerini alarak, aynı görevi yüklenmiştir³⁸. Bundan dolayı aslan, Antik Çağ'ın sonlarına kadar bazı mezar yapıları ile kapı betimli mezar stellerinde bekçi/koruyucu vasfıyla tasvir edilmiştir³⁹. Ayrıca anılan bazı örneklerdeki gibi boğayı

³⁷ Mezar stellerinde heroize olmaya ilişkin bk. Pfhul ve Möbius 1977, 47-48.

³⁸ Attika mezar stellerinin erken örneklerinden itibaren görülen sfenks, ölünün muhafızdır. Mezar ikonografisinde zamanla sfenks yerini aslana bırakmış olmakla beraber aslan da sfenks gibi ölünün koruyucusudur (Arifzade 2016, 23).

³⁹ Örneğin MÖ 4. yüzyıla önerilen ve Antalya ili, Demre ilçesi sınırlarında bulunan Myra Doğu Nekropolisi tapınak cephele bir kaya mezarının alınlığında aslan-boğa mücadelesi sahnelenmiştir (Texier 1865, 53, lev. 46; Çevik 2015, 366-367). Yine MÖ 330-300 civarı tarihli bir Etrüsk lahdi üzerinde iki aslan, bir boğayı parçalarken betimlenmiştir (Cohen 2010, 101-102, fig. 43). MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen İskender Lahdi'nin bir kısa yüzünde panter avı sahnesi görülmektedir (Hamdi Bey ve Reinach 1892, 272 vd. lev. 28; Heckel ve Trittle 2009, 34, fig. 2.3-2.4). Roma İmparatorluk Dönemi'nde, 150/160-250 yılları arasında, boğa parçalayan aslan sahneleri nadir olmakla beraber lahit teknesi veya kapaklarında tasvir edilmişlerdir (Koch 2001, 153). Roma Dönemi aslan-boğa mücadele sahneli lahit örnekleri için bk. Koch ve Sichterman 1982, 445, fig. 475; Kızılgut *et al.* 2009, 155, fig. 30; Tüner-Önen *et al.* 2017, 352, fig. 12. Aizanoi'den Suriye tipi alınlıklı kapı biçimli naiskos stelleri ikinci grubuna dahil edilen, üzerinde boğa parçalayan aslan betimi bulunan mezar steli MS 2. yüzyılın ikinci yarısına yani MS 150-200 arasına tarihlenmiştir (Bozoğlu 2010, 91, lev. 27, fig. 28). Yine MS 3. yüzyıla tarihlendirilen ve kapı betimleri üstüne denk gelen nişler içerisinde, bekleyen tek aslan veya boğa parçalayan aslan kabartmaları taşıyan bazı steller için bk. Pfhul ve Möbius 1979, 530-532, lev. 315, fig. 2206-2207, 2209-2011.

parçalayan aslan/aslanlar, ölüme karşı zafer kazanmayı ve ölümsüzlüğe ulaşmayı simgelemektedir⁴⁰. Bununla beraber boğayı parçalayan aslan, düşmana galip gelen yani zafer kazanan tarafı sembolize ederken, boğa ise mağlup olan tarafı simgelemektedir⁴¹.

Aslan, aynı zamanda bir yöneticinin veya mezar sahibinin gücünü sembolize eden bir unsur olarak da kullanılmış olabilir⁴². Nitekim Pednelissos Mezar Steli üzerinde aslanın başına şahsın *himation* parçasının düşmesi ve buna rağmen aslanın hiç istifini bozmadan itaatkâr bir şekilde usulca uzanması, adeta ölen şahsın aslan üzerindeki hâkimiyetini göstermekte ve sanki bu kez, aslan/kaplan avındaki anlama benzer biçimde ölüme karşı muzaffer olmayı ve ölümsüzlüğe ulaşmayı da simgelemektedir. Nihayetinde mezar ikonografisinde aslan/kaplan avının geçmişi çok derinlere gitmektedir ve aristokratik bir anlam içermektedir⁴³. Aslan/kaplan avlayan mezar sahibi bir nevi ölüme karşı galibiyet elde etmekte ve ölümsüzleşmektedir. Bu bağlamda hem aslan avı hem de aslan-boğa mücadelesi, ölümü yenmenin yanında düşmana galip gelmeyi niteleyen bir zafer sahnesi olarak değerlendirilebilir⁴⁴. Öyleyse Pednelissos Mezar Steli üzerinde aslan, koruyuculuk vasfının yanı sıra ölen şahsın ölüme karşı zafer kazanıp ölümsüzlüğe kavuşmasına işaret etmekte veya bu düşüncüyü simgelemektedir. Ayrıca özellikle veda sahneli mezar stellerinde sahibinin yanında duran veya hareketli gösterilen köpek figüründe olduğu gibi burada da aslan, sanki bir veda sahnesini çağrıştırmaktadır. Bunun yanı sıra karşıdan bakılınca sahnenin sağ alt köşesini dolduran ve alana hareket kazandıran aslan, sanatkârın tercihiyle figüratif bir unsur olarak da tercih edilmiş olabilir.

Tarihlendirme

Pednelissos Mezar Steli'nin sahibini betimleyen erkek figüründeki genel görünümün kökeni Pheidias heykeltıraşlığına atfedilen yani MÖ 440 civarı bir Zeus heykeli (Dresden Zeus) olsa da tüm farklılıklarına rağmen steldeki Hermes'in tipolojik kökeni Praksiteles'in Dinlenen Satyr heykeli olduğu her halinden belli olmaktadır ve bu yüzden bu eserin tarihlenmesinde üst sınırı, Dinlenen Satyr için önerilen MÖ 370-360 veya 350-330 yılları oluşturmaktadır. Yani stelin bu tarihten daha önce olması mümkün değildir. Pednelissos Mezar Steli'nin bütün yıpranmışlığına rağmen, yüksek kabartma ile gösterilmiş figürler üzerinde derin ve barok bir yapının mevcut olduğu görülmektedir. Bununla birlikte steldeki heykeltıraşlık düzeyi Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem Attika mezar stelleri kadar üst düzey bir sanat kalitesine sahip değildir, ancak Roma Dönemi stellerine kıyasla daha nitelikli heykeltıraşlık özellikleri göstermektedir. Demek ki stel daha ilk etapta Erken Hellenistik Dönem ile Roma Dönemi arasında bir yerlere önerilmek durumundadır. Bunun yanı sıra stel sahibi erkeğin kalçayı zorlarcasına dönüşümlü, kuvvetli esneyişine benzer *himation*lu heykeltıraşlık örnekleri, çoğunlukla Geç Hellenistik Dönem'de görülür⁴⁵ (fig. 14-15). Ayrıca Pednelissos Mezar Steli üzerinde Tanrı Hermes, hem *psychopompos* ve hem de çapraz tutulan ayaklarıyla ölünün arkasından yas tutan hizmetçi çocuk pozundadır. Özellikle Geç Hellenistik Dönem mezar stellerinde vücudunun bir kısmı çıplak, sağa-sola esneyen

⁴⁰ Çelik *et al.* 2018, 185.

⁴¹ Yıldırım 2003, 2 vd.

⁴² Mezar geleneği bağlamında gösterilen aslan kabartmaları, yöneticinin gücünü ve siyasi erkini belirtmenin yanı sıra mezar koruyucusu vasfını da üstlenmektedir. Ayrıca aslan, kutsal hayvanı olarak Ana Tanrıça Kybele ile de ilişkilendirilmektedir (Dökü 2008, 87-91).

⁴³ Strootman 2014, 201.

⁴⁴ Çelik *et al.* 2018, 185.

⁴⁵ Pfuhl ve Möbius 1979, 345, 353, lev. 211, 215, fig. 1455, 1486; Bağdatlı-Çam 2010, 183-185, 196, fig. 1-4; Atalay 2012, 23, 115. Pednelissos Mezar Steli üzerindeki *himation*lu erkeğe benzer ikonografi taşıyan Sinop Müzesi'nde 13.62.70 envanter numaralı Naiskoslu Mezar Steli, ikonografik ve stilistik detaylarıyla Kos Tipi'ne yakın görülmüş ve MÖ 2. yüzyıl sonlarına tarihlenmiştir (Temür 2018, 933-935).

*himation*lu erkek figürlerinin yanında yas tutan hizmetçi ile *herme* kompozisyonu sıklıkla görülmektedir⁴⁶ (fig. 17). Dolayısıyla hizmetçi ve *herme* görevinin burada Tanrı Hermes üzerinde toplanıp gösterilmesi bir sanatçı tercihi/becerisi olmakla beraber, *himation*lu erkek, hizmetçi ve *herme* kompozisyonu ile yakın dönemde olduğunu ve Geç Hellenistik Dönem mezar stellerinde moda olan bir anlayışın Pednelissos Mezar Steli üzerinde de uygulandığını göstermektedir.

Pednelissos örneği, çerçevesiz bir mezar stelidir. Çerçevesiz mezar stelleri esasen erken dönemlerin tipik formudur. Bu tip çerçevesiz mezar stellerinde aşağıdan yukarıya daralma bulunmamakla beraber, çerçevesiz formun bir sonucu olarak bu tipler, *naiskos* yapısını da yansıtmazlar. Bu tipte dizayn edilen bazı steller üstten bir pervazla sınırlandırılmışlardır ve kabartma alanları genelde alttan bir podyum üzerine oturtulmuştur. Yine bu tiplerin alt kısmında zıvana çıkıntısı bulunmayıp, düz bir şekilde bırakılabilmektedirler⁴⁷. Ancak Pednelissos Mezar Steli gibi çerçevesiz olup, benzer stel formu ve kabartma yüksekliğine sahip Manisa Müzesi'nden bir mezar steli MÖ 130 civarına tarihlenmiştir⁴⁸ (fig. 19).

Stel sahibi erkeğin kalçayı zorlarcasına kuvvetli esneyişi, *himation* ve *chlamys* kıvrımlarındaki bu tarz bir işçilik ve barok yapı, yüksek kabartma tekniği, *himation*lu erkeğin yanında hizmetçi ve *herme* kompozisyonunun sanatçı tarafından son derece başarılı bir yorumlamayla Tanrı Hermes üzerinde gösterilmesi gibi ölçütler göz önüne alınırsa, Pednelissos Mezar Steli, Geç Hellenistik Dönem'e ait olmakla birlikte MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı-1. yüzyılın ilk yarısı, yani MÖ 150-50 civarına tarihlenebilir⁴⁹.

Sonuç

Pednelissos Mezar Steli'nde bir plaster ya da duvara dayalı Hermes'in üzerinde *chlamys* bulunurken sol elinde *kerykeion* taşımaktadır. Ayrıca mevcut izlerden anlaşıldığı kadarıyla ayağında *talaria*, başında *petasos* olabilir. Aralarında farklar olsa da Tanrı Hermes'in genel duruşu veya pozuyla Praksiteles'in ünlü eseri Dinlenen Satyr heykelinin model alındığı söylenebilir. Stel üzerinde Hermes, öte dünya ile iltisaklı ve ölülerin ruhlarını Hades'e götüren biri olarak öncelikle *khitionios* ve *psychopompos* vasfıyla gösterilmiştir. Ayrıca Hermes, yanındaki stel sahibine göre küçük gösterilerek, onun heroslaştırıldığını vurgulamaktadır. Buna ek olarak mezar stellerindeki hizmetçiler gibi ayaklarını çapraz tutmakta ve ölü için yas *gestusu* sergilemektedir. Hermes'in ölünün arkasından yas tutarak gösterilmesi stelde bir tür veda sahnelenmektedir. Yine ölümün efendisi Hermes'in, ölen şahsın ve belki yakınlarının da kurtarıcısı ve destekçisi olduğu da anlatılmak istenmiş olabilir.

⁴⁶ Pfhul ve Möbius 1977, 80 vd., lev. 26 vd.; Atalay 2012, 44, dn. 262-263; Arınç 2015, 142 vd. Yine *herme* figürlerine MÖ 2. yüzyıl mezar kabartmalarında sıklıkla rastlanır ve ölünün ruhunu hızlı bir şekilde Hades'e uçurduğuna inanılan *hermeler* ruh taşıyıcı yani *psychopompos* olarak da işlenmişlerdir. Çocuk veya sporcu mezar stellerinde betimlenen *hermeler* ölen kişinin kahramanlaşmasını yani bir başka ifadeyle heroslaşmasını sağlamaktadır (Saraçoğlu 2000, 191). Heroslaşma konusuna ilişkin detaylı bilgi için bk. Farnel 1921, 19 vd.

⁴⁷ Sonkaya 2019, 74.

⁴⁸ Sonkaya 2019, 285, 396, fig. 50.

⁴⁹ Örneğin Rodos'ta bulunan Pednelissos Mezar Steli benzeri *himation*lu erkeğin bulunduğu kabartmada mütevazı/düşük kalitedeki işçiliği bulunan stel fragmanı MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Pfhul ve Möbius 1977, 82, lev. 28, fig. 119). Erythrai'den MÖ 1. yüzyıla tarihlenen bir mezar steli sıra dışı zengin bezemeye sahiptir (Pfhul ve Möbius 1977, 85-86, lev. 31, fig. 137). Üzerindeki *himation*lu erkeğin genel duruşu Pednelissos örneğine yakın olan Phokai'den bir mezar steli Geç Hellenistik Dönem'e tarihlenmiştir (Atalay ve Voutiras 1979, 58-67). Benzer ikonografide Lydia Bölgesi Geç Hellenistik Dönem mezar steli örnekleri için bk. Sonkaya 2019, 300-305. Üzerinde, *himation*lu stel sahibine benzer pozda ve ayakta duran erkek, *herme* ve hizmetçi ikonografisine sahip çok sayıda mezar steli MÖ 2-1. yüzyıla tarihlenmiştir (Arınç 2015, 142 vd).

Stel sahibini betimleyen erkek figürü, Hermes'e göre bile daha büyük gösterilerek heroslaştırılmıştır. Ayrıca arkasından yas tutulduğundan, bu tip bir veda sahnesinin muhatabıdır. Tanrısal duruş sergileyen erkekteki bu pozun kökeni Pheidias heykeltıraşlığıdır ve MÖ 440 civarı bir Zeus heykeli (Dresden Zeusu) gösterilmektedir.

Stel üzerinde aslan, öncelikle koruyucu özelliği ile tercih edilmiştir. Ayrıca stel sahibinin ölüme karşı zafer kazanmasını ve ölümsüzlüğe ulaşmasını simgelemektedir. Aynı zamanda mezar sahibinin gücünü de sembolize etmektedir. Bunun yanında sanatkârın tercihiyle sahne dolduran figüratif bir unsur olarak da değerlendirilebilir.

Pednelissos örneği, Attika tipi veya bu gelenekte üretilen çerçevesiz bir mezar steli olarak tanımlanabilir. Bulunduğu yer itibariyle ya Pednelissos'ta Attika tipi mezar steli geleneğine hâkim yerel bir usta tarafından ya da bu tipte eserler veren gezgin bir usta maharetiyle yapılmış olabilir. Ayrıca dağlık Pednelissos'a ulaşım zorluğu da göz önüne alınarak daha düşük bir ihtimal de olsa, bu stelin sipariş üzerine yani ticaret yoluyla gelmesi de olasılık dâhilindedir⁵⁰. Klasik Dönem heykeltıraşlığının Pheidias ve Polykleitos gibi iki büyük üstadına ait iki eserin varyasyonu veya çeşitlemesinin, mezar ikonografisi bağlamında Pednelissos Mezar Steli üzerinde dönem modasına uygun olarak sanatkârınca başarılı biçimde kompoze edildiğini ve böylece ünük bir örnek olduğunu da ifade etmek mümkündür.

Figürler Listesi

- Figür 1: Pednelissos Mezar Steli'nin ön yüzü (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 2: Hermes (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 3: Stel sahibi ve yanındaki aslan (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 4: Stelin sol yan yüzü (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 5: Stelin arka cephesi (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 6: Stelin sağ yan yüzü (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 7: Hermes (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 8: Dinlenen Satyr (*Smith 1991, 141, fig. 148*).
 Figür 9: Ilissos Steli (*Margariti 2019, 68, fig.3*).
 Figür 10a: Hermes'in betimlendiği bir pelike (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010274546>).
 Figür 10b: Pelike üzerindeki Hermes (detay) (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010274546>).
 Figür 11: Pednelissos Mezar Steli'nin sahibi (*Antalya Müzesi Arşivi*).
 Figür 12: Olympia Zeus Tapınağı'ndan Zeus heykeli (*Younger ve Rehak 2009, 60, fig. 10a*).
 Figür 13: Dresden Zeusu (*Knoll 2012, 183, fig. 20*).
 Figür 14: Pergamon'da bulunan Zeus heykeli (*Smith 1991, 67, fig. 63*).
 Figür 15: Melos Poseidonu (*Smith 1991, 250, fig. 304*).
 Figür 16: Kos'ta bulunan erkek heykeli (*Smith 1991, 252, fig. 307*).
 Figür 17: Erythrai'de bulunan mezar steli (*Pfuhl ve Möbius 1977, taf. 31, 137*).
 Figür 18: Antakya'da bulunan mezar steli (*Laflı ve Meischner 2008, 148, fig. 4*).
 Figür 19: Manisa Müzesi'nden çerçevesiz mezar steli (*Sonkaya 2019, 396, fig. 50*).

⁵⁰ Örneğin Silifke Müzesi'nde mezar steli ya da anıtı olarak değerlendirilen eser, ikonografik, stilistik ve kronolojik açıdan Klasik Dönem içerisinde MÖ 5. yüzyıl sonuna tarihlendirilmiş ve eserin ya yörede bulunan Attikalı bir usta tarafından yapılmış olabileceği ya da Attika Bölgesi'nden ithal edilmiş olabileceği belirtilmiştir (Doksanaltı ve Özgan 2008, 207 vd., fig. 1-7).

Bibliyografya

- Adam, S. (1966). *The Technique of Greek Sculpture in the Archaic and Classical Periods*. Thames and Hudson.
- Ajootian, A. (1996). Praxiteles. O. Palagia ve J. J. Pollitt (Eds.) *Personal Styles in Greek Sculptures XXX* (ss. 91-129). Cambridge University Press.
- Ajootian, A. (2007). Praxiteles and Fourth-Century Athenian Portraiture. P. Shultz ve R. Hoff (Eds.). *Early Hellenistic Portraiture: Image, Style, Context* (ss. 13-33). Cambridge University Press.
- Arınc, U. (2015). *Hellenistik Dönem Mezar Stellerindeki Hermes ve Herakles Hermeleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Arifzade, Ş. (1996). *İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki Attik Steller*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Arınc, M. (2020). *Efes Müzesi'nde Bulunan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Atalay, E. (1988). *Hellenistik Çağ'da Ephessos Mezar Stelleri Atölyeleri*. Efes Harabeleri ve Dostları Derneği Yayını.
- Atalay, E. (1990). Doğu Grek Hellenistik Çağ Mezar Stellerinde Çocuk ve Hizmetçi Figürleri. *X. Türk Tarih Kongresi* (ss. 285-196). Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Atalay, S. (2012). *Side Müzesi'nden Bir Grup Figürlü Mezar Steli*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Atalay, S. (2014). Side'den Moira Kabartmalı Bir Mezar Steli Parçası Üzerine Düşünceler. *Cedrus 2*, 189-201. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS.201406459>
- Atalay, E. ve Voutiras, E. (1979). Ein Späthellenistisches Grabrelief aus Phokaia. *AA 1*, 58-67.
- Aydaş, İ. (2012). Five Newly Acquired Gravestones in the Muğla Museum. *Gephyra 9*, 114-118.
- Aytekin, F. (2017). *Stratonikeia Kökenli Kabartmalı Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Bağdatlı-Çam, F. (2010). Notion'dan Bir Mezar Steli. *Anadolu 36*, 179-198. https://doi.org/10.1501/andl_0000000377
- Bağdatlı-Çam, F. (2012). Kyme Nekropolünden Figürlü Bir Mezar Steli. *Olba 20*, 165-182.
- Bağlıbel, S. (2018). *Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Adak ve Mezar Steli*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Baldıran, A. ve Pehlivan, E. (2019). Lykaonia Bölgesi'nden Bir Mezar Steli. *Amisos 4(7)*, 137-147.
- Barbu, M. G. ve Gonciar, A. (2019). O Statuetă Romană din Bronz Reprezentându-l pe Mercurius - Hermes-Thot Descoperită în Villa de la Rapoltu Mare, Jud. Hunedoara. *Sergetia. Acta Musei Devensis X*, 77-86.

- Başaran, C. ve Kasapoğlu, H. (2018). Kanon: Grek Klasik Heykeltraşlığında Estetik Arayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22, 2835-2853.
- Behrwald, R. ve Brandt, H. (2016). Pednelissos in Pisidien. Notizen zu Geschichte, Stadtentwicklung und Verwaltung hellenistischer und römischer zeit. *Philia* 1, 148-156.
- Bieber, M. (1967). *The Sculpture of the Hellenistic Age*. Columbia University Press.
- Boardman, J. (1985). *Greek Sculpture. The Classical Period a Handbook*. Thames and Hudson.
- Bol, P. C. (2004). Die Hohe Klassik: Die Grossen Meister. P. C. Bol (Ed.). *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst: II Klassische Plastik* (ss. 123-143). Philipp von Zabern.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü (I. Cilt A-K)*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Boysal, Y. (1967). *Grek Klasik Devir Heykeltraşlığı: İ.Ö. 5. ve 4. Yüzyıllar*. Güzel İstanbul Matbaası.
- Bozoğlu, İ. (2010). *Aizanoi Antik Kenti Kapı Biçimli Mezar Taşları ve Betimleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.
- Buitron-Oliver, D. (1993). Catalogue. D. Buitron-Oliver (Ed.). *The Greek Miracle: Classical Sculpture from the Dawn of Democracy. The Fifth Century B.C.* (ss. 77-153). National Gallery of Art.
- Can, Ş. (2016). *Klasik Yunan Mitolojisi*. Ötüken Neşriyat.
- Caskey, L. D. (1911). An Archaic Greek Grave Stele in Boston. *AJA* 15(3), 293-301. <https://doi.org/497409>
- Chalklen, R. M. L. (2019). *The Trip of a Lifetime. Journeying to the Afterlife in Ancient Greece*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Massey University.
- Chirac, C. ve Nutu, G. (2009). Mercurius - Hermes-Thot. O Statuetă de Bronz din Dobrogea Romană. *Archaeologia Moldovei* 32, 273-278. <https://doi.org/10.11588/amold.2009.0.30221>
- Clairmont, C. W. (1993). *Classical Attic Tombstones I-II*. Akanthus.
- Cohen, A. (2010). *Art in the Area of Alexander the Great: Paradigms of Manhood and Their Cultural Traditions*. Cambridge University Press.
- Conze, A. (1893). *Die Attischen Grabreliefs I*. Verlag von W. Spemann.
- Conventi, M. (2016). Un Nuovo Bronzetto di Mercurio dal Finalese. *Archaeologia in Liguria* VI 244-247.
- Corso, A. (2007). *The Art of Praxiteles II: The Mature Years*. L'Erma Di Bretschneider
- Cremer, M. (1991). *Hellenistisch-römische Grabstelen im Nordwestlichen Kleinasien: 1. Mysien*. Rudolf Habelt GmbH.
- Cremer, M. (1992). *Hellenistisch-römische Grabstelen im Nordwestlichen Kleinasien: 2. Bithynien*. Rudolf Habelt GmbH.

- Çelik, A., Atalay, S. ve Büyükyörük, F. (2018). Hisarçandır'dan Ele Geçen Marcus Aurelius Kamoas ve Ailesine Ait Lahit Mezar. *Phaselis* 4, 181-198. <https://doi.org/10.18367/Pha.18012>
- Çelik, A. (2019). Perge'den Titus Flavius Clemens Pelopidianus Aphroditesi. *Anadolu* 45, 1-32. <https://doi.org/10.36891/anatolia.531903>
- Çelik, A. (2020). Perge'den Alkamenes'in Hermes Herme'si (Hermes Propylaios) Tipinde İki Yeni Herme Başı. *Phaselis* 6, 87-112. <https://doi.org/10.18367/Pha.20007>
- Çelik, A. (2021). Öncesi ve Antik Çağ Gelişimiyle Hermes ve Oluşumunda Özellikle Anadolu Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Arkeoloji ve Sanat* 168, 49-70.
- Çekilmez, M. (2011). Geç Hellenistik Dönemden Bir Mezar Steli. *Olba* 19, 107-126.
- Çevik, N. (2015). *Lykia Kitabı*. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Yayını.
- Çetin, C. (2015). Isparta Müzesi'nden Bir Grup Bronz Eser. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 11-31.
- Çetingöz, A. (2019). *Bursa Arkeoloji Müzesi'nden Yedi Adet Hellenistik ve Roma Dönemi Steli*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi.
- De Waele, F. J. M. (1927). *The Magic Staff or Rod in Greco-Italian Antiquity*. Drukkerij Erasmus.
- Dinsmoor, W. B. (1922). A New Type of Archaic Grave Stele. *AJA* 26(3), 261-277. <https://doi.org/497936>
- Doksanaltı, E. M. ve Özgan, R. (2008). Silifke Müzesi'nde Bulunan Klasik Döneme Ait Kabartmalı Mermer Blok. *Olba* 16, 207-226.
- Dökü, F. E. (2008). *Paphlagonia Bölgesi Kaya Mezarları ve Kaya Tapınakları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Dörig, J. (1983). Neues zum Merkur von Thalwil. *Helvetica Archaeologia* 53(14), 25-35.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Erdinç, Z. (2020). *Aizanitis Bölgesi Mezar Taşları*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Pamukkale Üniversitesi.
- Farnel, L. R. (1921). *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*. Clarendon Press.
- Fıratlı, N. (1965). İstanbul'un Yunan ve Roma Mezar Stelleri. *Belleten* 29(113/116), 263-323.
- Furtwängler, A. (1893). *Meisterwerke Der Griechischen Plastik: Kunstgeschichtliche Untersuchungen*. Verlag von Giesecke and Devrient.
- Gardner, P. (1896). *Sculptured Tombs of Hellas*. Macmillan and Co. Ltd.
- Gavrilović, N. (2010). A Contribution to the Study of the Cult God Mercury in Moesia Superior. *Archaeologica Bulgarica* 14, 67-89.
- Grimal, P. (1997). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. (S. Tamgüç, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Hamdi Bey, O. ve Reinach, T. (1892). *Une Nécropole Royale a Sidon*. Leroux. <https://doi.org/10.11588/diglit.5197>

- Harrison, E. B. (1956). Archaic Gravestones from the Athenian Agora. *Hesperia* 25(1), 25-45. <https://doi.org/10.2307/147104>
- Havelock, C. M. (1964). Archaistic Reliefs of the Hellenistic Period. *AJA* 68(1), 43-58. <https://doi.org/10.2307/501524>
- Heckel, W. ve Tritle, L. A. (2009). *Alexander the Great: A New History*. Wiley – Blackwell.
- Herrmann, J. J. (1990). Thasos and the Ancient Marble Trade: Evidence from American Museum. M. True ve J. Podany (Eds.) *Marble: Art Historical and Scientific Perspectives on Ancient Sculpture* (ss. 73-100). The J. Paul Getty Museum,
- Horn, R. (1972). *Hellenistische Bildwerke auf Samos*. Rudolf Habelt GmbH.
- Işık, F. (2019). “Uygurlik Anadolu’dan Doğdu” Yeni Baskısı Üzerine Fahri Işık’la Bir Söyleşi. *Arkeoloji ve Sanat* 162, 173-186.
- Işın, G. (1998). The Ruins at Kozan-Bodrumkaya: Pednelissos. *Adalya* 3, 111-127.
- i Gil, F. A. (2008). La Pequaña Escultura en Bronce de Época Imperial en le País Valenciano. J. M. N. Celdrán ve E. C. Guerri (Eds.), *Escultura Romana en Hispania V. Actas de la Reunión Internacional Celebrada en Murcia del 9 al 11 de Noviembre de 2005* (ss. 425-456). Tabularium.
- Jeffrey, L. H. (1962). The Inscribed Gravestones of Archaic Attica. *BSA* 57, 115-153.
- Johansen, K. F. (1951). *The Attic Grave-Reliefs of the Classical Period*. Ejnar Munksgaard.
- Kaltsas, N. (2002). *Sculpture in the National Archaeological Museum, Athens*. Kapon Editions.
- Kara, M. U. (2015). *Kappadokia Bölgesi Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Karagöz, Ş. (1984). *Anadolu’dan Mezar Stelleri: Arkaik-Greko Pers-Hellenistik-Roma-Bizans Çağları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karlsson, S. (2014). *Emotions Carved in Stone? The Social Handling of Death as Expressed on Hellenistic Grave Stelai from Smyrna & Kyzikos*. University of Gothenburg.
- Kaufmann-Heinimann, A. (1983). *Römische Bronzestatuetten aus Augst und Kaiseraugst. Augster Museumshefte* 5. Roemermuseum Augst.
- Kaufmann-Heinimann, A. (1998). *Götter und Lararien aus Augusta Raurica: Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funktion figürlicher Bronzen in einer römischen Stadt. Forschungen in Augst* 26. Roemermuseum Augst.
- Kızgut, İ. (2005). *Türkiye’nin Seçilmiş Bazı Müzelerinden Hellenistik ve Roma Dönemi Bronz Heykelcikleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Kızgut, İ.; Bulut, S. ve Çevik, N. (2009). An East Lycian City: Idebessos. *Adalya* 12, 145-172.
- Kiilerich, B. (2007). *Græsk Skulptur. Fra dædalisk til hellenistisk*. Gyldendal.
- Koch, G. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. (Z. Zühre İlkelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Koch, G. ve Sichterman, H. (1982). *Römische Sarkophage*. Beck.
- Koçyiğit, O. (2014). Beyşehir Gölü Kıyılarında Tespit Edilen Roma Dönemi Mezar Stelleri. *Arkeoloji ve Sanat* 147, 1-14.
- Kosmopoulou, A. (2001). 'Working Women': Female Professionals on Classical Attic Gravestones. *BSA* 96, 281-319.
- Knoll, K. (2012). Vorstellungen und Visionen von einem idealen Antikenmuseum. R. Sternke (Ed.). *Böttiger-Lektüren. Die Antike als Schlüssel zur Moderne. Mit Karl August Böttigers antiquarisch-erotischen Papieren im Anhang* (ss. 159-208). De Gruyter Akademie Forschung.
- Küçükcan, M. (2019). *Akmonia Antik Kenti Mezar Stelleri ve Bomoslar*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Uşak Üniversitesi.
- Lafli, E. (2017). Roman Bronze Figurines in the Museum of Ödemiş. *JMA* 28/29 (2015/2016), 117-124.
- Lafli, E. ve Meischner, J. (2008). Hellenistische und römische Grabstelen im Archäologischen Museum von Hatay in Antakya. *ÖJh* 77, 145-183.
- Leader, R. R. (1997). In Death Not Divided: Gender, Family and State on Classical Athenian Grave Stelae. *AJA* 101(4), 683-699. <https://doi.org/10.2307/506830>
- LIMC V, 1-2. (1990). *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae V, 1-2*. Artemis Verlag.
- Linfert, A. (1964). Zum Merkur von Thalwil. *Merkur* 18(200), 1097-1100.
- Luce, S. B. (1934). An Attic Greve Stele in Providence. *AJA* 38(1), 43-44. <https://doi.org/10.2307/498926>
- Maderna-Lauter, C. (1990). Polyklet in Rom. H. Beck, P. C. Bol ve M. Bückling (Eds.) *Polyklet: Der Bildhauer der griechischen Klassik* (ss. 328-392). Verlag von Zabern.
- Margariti, K. (2019). Gesturing Emotions: Mourning and Affection on Classical Attic Funerary Reliefs. *BABesch* 94, 65-86. <https://doi.org/10.2143/BAB.94.0.3286779>
- Meyer, M. (2001). Ein Torso im Typus Doria: Asklepios oder Amphiaraos?. *Museio Benaki* 1, 21-32. <https://doi.org/10.12681/benaki.18321>
- Menzel, H. (1985). Römische Bronzestatuetten und verwandte Geräte: ein Beitrag zum Stand der Forschung. H. Temporini ve W. Haase (Eds.), *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der Neueren Forschung II* (ss. 127-169). Walter De Gruyter.
- von Moock, D. W. (1998). *Die Figürlichen Grabstelen Attikas in der Kaiserzeit: Studien zur Verbreitung, Chronologie, Typologie und Ikonographie*. Philipp von Zabern.
- Özcan, F. (2014). Isparta Müzesi'ndeki Yerel Stilde Bazı Roma Dönemi Mezar Stelleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32, 143-154.
- Özkan, T. (2020). *Tire Müzesi'nde Korunan Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne Ait Bir Grup Mezar Steli*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

- Özkadif, S. (2019). *Akşehir Nasreddin Hoca Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Roma Dönemi Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Pedley, J. G. (1965). An Attic Grave Stele in the Fogg Art Museum. *HSCP* 69, 259-267. <https://doi.org/10.2307/310784>
- Perçin, Ö. (2019). *Seleukeia Sidera Terrakota Figürinleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Petrova, A. (2013). Images the Dead on Hellenistic Funerary Reliefs from Mesambria. G. R. Tsetkhalidze, S. Atasoy, A. Avram, Ş. Dönmez ve J. Hargrave (Eds.). *The Bosphorus: Gateway between the Ancient West and East (1st millennium BC – 5th century AD); Proceedings of the Fourth International Congress on Black Sea Antiquities, Istanbul, 14th – 18th September 2009* (ss. 325-332). Archaeopress.
- Pfuhl, E. ve Möbius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs I 1-2*. Philipp von Zabern.
- Pfuhl, E. ve Möbius, H. (1979). *Die Ostgriechischen Grabreliefs II 1-2*. Philipp von Zabern.
- Pollitt, J. J. (1990). *The Art of Ancient Greece: Sources and Documents*. Cambridge University Press.
- Pollitt J. J. (1995). The Canon of Polykleitos and Other Canons. W. G. Moon (Ed.). *Polykleitos the Doryphoros and Tradition* (ss. 19-24). University of Wisconsin Press.
- Radulović, I.; Vukadinović, S. ve Smirnov-Brkić, A. (2015). “ΟΥΔΕΝ ΠΙΠΟΣ ΤΗΝ ΚΛΟΠΗΝ”; – Hermes the Transformer. *Ágora. Estudos Clássicos em debate* 17, 45-62.
- Richter, G. M. A. (1929). *The Sculpture and Sculptors of the Greeks*. Oxford University Press.
- Richter, G. M. A. (1936). A Greek Stele in the Metropolitan Museum. *AJA* 40(3), 301-305. <https://doi.org/10.2307/498690>
- Richter, G. M. A. (1961). *The Archaic Gravestones of Attica*. Phaidon Press.
- Rickert, M. (1933). A Rhodian Stele. *AJA* 37(3), 407-411. <https://doi.org/10.2307/498955>
- Ridgway, B. S. (1990). *Hellenistic Sculpture II: The Styles of ca. 200-100 B.C.* University of Wisconsin Press.
- Ritter, S. (1994). Die Antiken Bronzen im Römisch-Germanischen Museum Köln. Die Statuetten aus Köln. *KölnJb* 27, 317-403.
- Robertson, M. (1991). *A Shorter History of Greek Art*. Cambridge University Press.
- Robinson, E. (1913). An Archaic Greek Grave Monument. *B MMA* 8(5), 94-99. <https://doi.org/10.2307/3252802>
- Roman, L. ve Roman, M. (2010). *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*. Facts on File.
- Rühfel, H. (1984). *Das Kind in der griechischen Kunst: Von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus*. Philipp von Zabern.
- Santrot, J. Derion, B. Dupuis, X. ve Fincker, M. (1996). Bronzes et fers de Dax, Landes: La cachette d'un antiquaire-restaurateur au IV s. après J.-C. *Gallia* 53, 251-343. <https://doi.org/10.3406/galia.1996.2992>

- Saraçoğlu, A. (1997). *Antakya Yöresi Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Saraçoğlu, A. (2000). Kyzikos'dan Figürlü Mezar Kabartmaları. *Olba* 3, 181-189.
- Saraçoğlu, A. (2004). Hellenistik Döneme Ait Bir Mezar Steli. *Olba* 9, 151-164.
- Schmaltz, B. (1983). *Griechische Grabreliefs*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Schmidt, S. (1991). *Hellenistische Grabreliefs. Typologische und chronologische Beobachtungen*. Böhlau Verlag.
- Schuchhardt, W. H. (1960). Der Merkur von Thalwil. *ZSchwArch* 20(4), 163-175.
- Schuchhardt, W. H. (1962). Bronzestatue des Merkurs von Thalwil. *AntP* 1, 33-38.
- Selçuk, T. (2016). Kyme ve Larissa'da Bulunmuş İki Figürlü Mezar Steli. *Olba* 24, 267-296.
- Sonkaya, A. K. (2019). *Lydia Bölgesi Hellenistik Dönem Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Smith, R. R. R. (1991). *Hellenistic Sculpture*. Thames and Hudson.
- Stansbury-O'Donnell, M. D. (2015). *A History of Greek Art*. Wiley Blackwell.
- Stewart, A. F. (1990). *Greek Sculpture: An Exploration I-II*. Yale University Press.
- Strootman, R. (2014). *Courts and Elites in the Hellenistic Empires: The Near East After the Achaemenids, c. 330 to 30 BCE*. Edinburgh University Press.
- Stupperich, R. (1991). Frühkaiserzeitliche Figürliche Bronzen im Nordwestlichen Germanien. Ein Überblick. B. Trier (Ed.) *Die römische Okkupation nördlich der Alpen zur Zeit des Augustus, Kolloquium Bergkamen 1989* (ss. 167-184). Aschendorff. <https://doi.org/10.11588/propylaeumdok.00000244>
- Şahin, M. (1996). Bursa Arkeoloji Müzesi'nden Yeni Bulunmuş İki Tane Mezar Steli. *Arkeoloji ve Sanat* 74, 21-29.
- Şahin, M. (1997a). Figürliche Grabstelen und Weihreliefs aus Miletupolis. *IstMitt* 47, 179-197.
- Şahin, M. (1997b). Eine Grabstele aus dem Koyunoğlu-Museum in Konya. *IstMitt* 47, 199-205.
- Taylor, F. H. (1937). A Fifth Century Stele in the Worcester Art Museum. *AJA* 41(1), 6-7.
- Temür, A. (2015). Thoughts on a Grave Stele from the Classical Period in Samsun Museum. *Belleten* 286, 817-825. <https://doi.org/10.37879/belleten.2015.817>
- Temür, A. (2018). Sinop Müzesi Hellenistik ve Roma Dönemi Mezar Stelleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11(2), 921-945. <http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.460456>
- Texier, C. (1865). *The Principal Ruins of Asia Minor*. Day and Son.
- Tiryaki, S. G. (2010). *Erken Demirçağ Gurgum (=Kahramanmaraş) Kabartmalı Mezar Taşları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Akdeniz Üniversitesi.

- Thickpenny, H. I. (1980). A Fragment of an Attic Grave Stele in the Getty Museum. *GettyMusJ* 8, 99-106.
- Trianti, I. (1991). Two Fragments of Archaic Funerary Stelai. *Hesperia* 60(2), 237-240.
- Tüner-Önen, N. ve Arslan, M. (2010). Kayseri Müzesinden Yeni Yazıtlar. *Olba* 18, 307-322.
- Tüner-Önen, N.; Gürel, B. ve Akçay, A. (2017). Phaselis Teritoryumunda Tespit Edilen Lahitlerin RTI Metodu Işığında Arkeolojik ve Epigrafik İncelemeleri. *Phaselis* 3, 343-369. <https://doi.org/10.18367/Pha.17021>
- Uğurlu, E. (2002a). Heykeltıraş Praxiteles. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 3, 377-400.
- Uğurlu, E. (2002b). Heykeltıraş Pheidias. *Anadolu Sanat* 12, 149-165.
- Uygun, Ç. (2016). Silifke Müzesi'nden Mitolojik Figürlü Kameolar ve Gemmeler. *Cedrus* 4, 219-242. <https://doi.org/10.13113/CEDRUS/201613>
- Vernant, J. P. (2009). *Torunuma Yunan Mitleri: Evren, Tanrılar, İnsanlar*. (M. E. Özcan, Çev.). Helikopter Yayınları.
- Versnel, H. S. (2011). *Religions in the Graeco-Roman World: Coping With the Gods Wayward Readings in Greek Theology*. Brill.
- Veseli, S. (2015). Një Figurinë Bronzi e Mërkur-Tot në Muzeun e Pogradecit. *Iliria* 39, 291-302. <https://doi.org/10.3406/iliri.2015.2506>
- Walde-Psenner, E. (1976). Die figürlichen Bronzen in der Vor-und Früh-geschichtlichen Sammlung des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum. *Veröffentlichungen des Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum* 56, 169-288.
- Waldstein, C. (1885). *Essays on the Art of Pheidias*. Cambridge University Press.
- Yaylalı, A. (1979). *Hellenistik Devir İzmir Kökenli Figürlü Mezar Stelleri*. [Yayımlanmamış Doçentlik Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Yıldırım, S. (2003). Aslan-Boğa Mücadelesi Kompozisyonu. *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43(2), 1-18.
- Younger, J. G. ve Rehak, P. (2009). Technical Observations on the Sculptures from the Temple of Zeus at Olympia. *Hesperia* 78, 41-105.
- Zanker, P. (1993). The Hellenistic Grave Stelai from Smyrna: Identity and Self-image in the Polis. A. Bulloch, E. S. Green, A. A. Long ve A. Stewart (Eds.). *Images and Ideologies: Self-definition in the Hellenistic World* (ss. 212-230). University of California Press.